

**Katarzyna
Kolendo-Korczak**
Instytut Sztuki
Polska Akademia Nauk,
Warszawa

PARAFIA ŚW. ANDRZEJA BOBOLI W JANOWIE POLESKIM – LUDZIE, HISTORIA I ZABYTKI¹

Słowa kluczowe: kanonizacja św. Andrzeja Boboli | relikwie | Janów Poleski | Helena Skirmunttowa | Napoleon Orda | sztuka sakralna | Wielkie Księstwo Litewskie

Katarzyna Kolendo-Korczak: dr, historyk sztuki, adiunkt w Instytucie Sztuki PAN w pracowni Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce. Od wielu lat uczestniczy w inwentaryzacji i dokumentacji zabytków sztuki sakralnej na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej. Interesuje się też propagandową rolą sztuki.

Janów Poleski kojarzony jest zwykle ze św. Andrzejem Bobolą, a jednak miasteczko to – mimo iż było miejscem jego męczeńskiej śmierci – nigdy nie stało się miejscem spoczynku jego relikwii, a tym samym głównym miejscem kultu. Pierwotny kościół rzymskokatolicki został wystawiony tutaj już po śmierci męczennika, zapewne jako upamiętnienie tego faktu. Kult Andrzeja Boboli wzrósł znacząco w dwudziestolecie międzywojennym, po odzyskaniu niepodległości i zwycięstwie w bitwie warszawskiej w 1920 r., za której patrona i orędownika został uznany św. Andrzej. Bobola stał się wówczas popularny również na Polesiu i w Janowie, a zwieńczeniem tego była kanonizacja błogosławionego w Watykanie w kwietniu 1938 r.

Celem artykułu jest przedstawienie kilku ciekawych problemów związanych z kultem wspomnianego świętego zarówno w samym Janowie, jak i na Polesiu. Jednocześnie omówionych zostanie kilka nader interesujących postaci i dzieł sztuki związanych z kościołem i parafią janowską.

---

¹ Niniejszy artykuł powstał podczas realizacji projektu finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS2/02072.

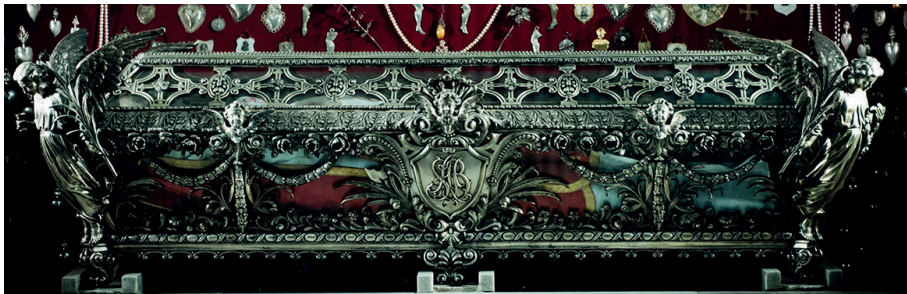
Św. Andrzej Bobola, jezuicki misjonarz wśród prawosławnych, zginął 16 maja 1657 r. z rąk Kozaków sprzyjających Bohdanowi Chmielnickiemu. Od tej pory miejsce jego śmierci – Janów na Polesiu – wiązany jest z jego nazwiskiem. Pochowany został w podziemiach kościoła jezuitów w Pińsku – swojej macierzystej placówki. 16 kwietnia 1702 r. miało miejsce objawienie męczennika o. Marcinowi Godebskiemu, rektorowi pińskiego Kolegium Jezuitów, które stało się początkiem kultu Andrzeja Boboli. Krypta, w której umieszczona była trumna, została wówczas otwarta i udostępniona wiernym, a w Watykanie rozpoczęto proces, w wyniku którego w 1755 r. papież Benedykt XIV uznał Bobolę za męczennika Kościoła i tym samym rozproszednił jego kult.

Po kasacie zakonu jezuitów w 1784 r., kiedy kościół piński został przekazany przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego na katedrę unicką², kult Boboli podtrzymywali unici. Jednak już w 1799 r. świątynię zamieniono na cerkiew prawosławną³. W 1808 r. jezuita zabrali relikwie Boboli z Pińska i umieścili w swoim kościele w Połocku. Po wygnaniu zakonników z terenów Cesarstwa Rosyjskiego (1820) ciało męczennika przeniesiono w r. 1830 do tamtejszego kościoła Dominikanów. W 1853 r. Andrzej Bobola został beatyfikowany przez papieża Piusa IX.

W 1922 r., po zajęciu Połocka przez wojska radzieckie, na rozkaz władz relikwie przewieziono do Moskwy, gdzie umieszczono je w gmachu Wystawy Higienicznej Ludowego Komisariatu Zdrowia jako przykład *doskonale zachowanych zmumifikowanych zwłok*. Jezuita niezwłocznie podjęli starania o odzyskanie sprofanowanych relikwii. 1924 r. na prośbę papieża Piusa XI zostały one zwrócone i przewiezione bezpośrednio do Rzymu, gdzie umieszczono je w kościele Il Gesù. W 1938 r. bł. Andrzej Bobola został kanonizowany i w tymże roku trumnę z relikwiami sprowadzono do Polski, do kaplicy Jezuitów przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Podczas oblężenia stolicy we wrześniu 1939 r. translokowano je do kościoła Matki Bożej Łaskawej na Starym Mieście, a w r. 1944, po zburzeniu kościoła podczas powstania warszawskiego, przeniesiono do podziemi dominikańskiego kościoła św. Jacka przy ul. Freta. W 1945 r. relikwie Andrzeja Boboli wróciły do kapli-

² J. Poplatek, *Błogosławiony Andrzej Bobola Towarzystwa Jezusowego. Życie – męczeństwo – kult*, Kraków 1936, s. 218.

³ А.М. Кулагін, *Каталіцкія храмы Беларусі*, Мінск 2008, s. 292; Z. Michalczyk, *Kazimierz Antoszewski i grupa barokowo-klasycystycznych malowideł ściennych na terenie Wielkiego Ks. Lit.*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2011, nr 3–4, s. 490.

Il. 1. Relikwiarz św. Andrzeja Boboli z kościoła Jezuitów przy ul. Rakowieckiej w Warszawie, wyk. Wiktor Gontarczyk, 1938 r. Fot. wg pocztówki.

cy Jezuitów przy ul. Rakowieckiej. Obecnie znajdują się w wybudowanym w latach 1980–1989 sanktuarium św. Andrzeja Boboli przy ul. Rakowieckiej w Warszawie⁴ (il. 1).

O kościele janowskim nie ma prawie żadnej literatury naukowej⁵. Mimo że schematyzm diecezji pińskiej z 1935 r. podaje informacje o istnieniu kościoła w Janowie już w XV w., nie znajduje to żadnego potwierdzenia w źródłach, które jednoznacznie wskazują na wiek XVII⁶. Wcześniej, co najmniej od połowy XVII w., istniała tam jedynie drewniana cerkiew unicka, tożsama ze wzmiankowanym w żywotach św. Andrzeja Boboli „kościółem”, gdzie złożono ciało męczennika po jego śmierci i skąd zabrano je do Pińska⁷. Fakt, iż była to cerkiew, potwierdza zeznanie janowskiego proboszcza obrządku wschodniego, ks. Jana Zaleskiego, zamieszczone w aktach procesu beatyfikacyjnego

⁴ M. Paciuszkiewicz, *Życie i dzieje kultu św. Andrzeja Boboli*, Ząbki 1998, s. 31–65; J. Poplatek, *Błogosławiony Andrzej Bobola...*, s. 213–231; A. Jacyniak, *Zawile drogi relikwii św. Andrzeja Boboli*, „Peregrinus Cracoviensis” 2010, z. 21, s. 87–91.

⁵ Wzmiankowany w *Architekturze Białarusi. Энциклапедычны даведнік*, Mińsk 1993, s. 226; A.M. Кулагін, *Каталіцкія храмы...*, s. 157). Nieco większym zainteresowaniem cieszyła się historia miasta. Pisali o niej Michał Baliński i Tymoteusz Lipiński, skupiając się jednak głównie na faktach związanych z męczeńską śmiercią św. Andrzeja Boboli (M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, Warszawa 1846, s. 754–760). Ze względu na zbieżność nazw autorzy artykułu w encyklopedycznej białoruskiej publikacji *Гарады і вёскі Беларусі* jako historię Janowa Poleskiego przedstawili przeszłość Janowa Podlaskiego – siedziby biskupów łuckich (*Гарады і вёскі Беларусі, энцыклапедыя. Брэсцкая вобласць*, t. 1, Mińsk 2006, s. 361). Właściwie tylko zachowane liczne materiały archiwalne pozwalają odtworzyć historię kolejnych budowli.

⁶ *Spis kościołów i duchowieństwa Diecezji Pińskiej w R.P. 1935*, Pińsk 1934, s. 88.

⁷ A. Jacyniak, *Zawile drogi relikwii...*, s. 87.

Il. 2. Janów Poleski, cerkiew unicka i kapliczka na miejscu śmierci św. Andrzeja Boboli. Litografia wg rysunku Napoleona Ordy z 1861 r.

Andrzeja Boboli⁸. Cerkiew unicka znajdowała się na rynku, w jej pobliżu wzniesiono później kościół rzymskokatolicki. Widoczna jest ona na litografii według rysunku Napoleona Ordy ukazującej rynek w Janowie⁹ (il. 2). Po kasacie unii świątynia użytkowana była jako prawosławna. W 1904 r. wzniesiono na jej miejscu nową, murowaną cerkiew prawosławną, istniejącą do dziś.

Dokładna data budowy pierwotnego drewnianego kościoła parafialnego w Janowie nie jest pewna. Akt wizytacji biskupiej z 1737 r. podaje rok 1657 jako datę konsekracji kościoła janowskiego przez biskupa Kazimierza Brzostowskiego, nie umieszczając nazwiska fundatora świątyni¹⁰. Począwszy jednak od roku 1799, w dokumentach kościelnych pojawia się rok 1663 jako data pierwszego uposażenia kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

⁸ M. Czermiński, *Bł. Andrzej Bobola, jego życie, męczeństwo i kult*, Kraków 1922, s. 110.

⁹ *Album widoków historycznych Polski poświęcony rodakom zrysowany z natury przez Napoleona Ordę*, lit. Alojzy Misierowicz, wyd. Maksymilian Fajans, Warszawa 1882, seria II, plansza 80. Litografia opatrzona jest podpisem: „Janów – miasteczko, gdzie święty Andrzej Bobola umarł 17 maja 1657 roku”.

¹⁰ Archiwum Diecezjalne w Siedlcach (dalej: ADS) 132 D, *Acta visitationis Ecclesiarum Parochialium Decanatus Branscensis et Szereszeviensis in Anno 1737*, k. 165; *Visitatio Ecclesiae Parochialis Janoviensis die prima mensis februarii anno Domini 1738*.

przez wojewodę połockiego Jana Karola Kopcia, który utrzymywał kontakty z jezuitami pińskimi i z samym Andrzejem Bobolą. Zapewne powodem wystawienia świątyni była chęć upamiętnienia męczeńskiej śmierci jezuitę, późniejszego świętego. W roku 1678 tenże fundator powiększył zapis¹¹, a później – przeznaczając zapis na kolegium jezuickie w Pińsku – uwarunkował go głoszeniem kazań w większe święta przez jezuitów pińskich w Janowie jako miejscu męczeńskiej śmierci Andrzeja Boboli¹².

Kolejny kościół, również będący skromną drewnianą budowlą, stanął w latach 1752–1754 z funduszy starosty zahalskiego Aleksandra Apolinarego Szujskiego i jego żony, Balbiny z Chrzanowskich¹³. Świątynia ta była niewielką, jednoprzestrzenną budowlą, zwróconą frontem na południe, krytą gontem; na kalenicy dachu umieszczono obitą blachą wieżyczkę na sygnaturkę¹⁴. Wewnątrz znajdowało się skromne wyposażenie, m.in. boczne ołtarze „na płótnie malowane”, co sugerować może jakiś rodzaj dekoracji iluzjonistycznej. Zastanawiające jest jedynie namalowanie podobnej struktury na płótnie – oznaczać to może, że ołtarz tworzyły po prostu zawieszony na ścianie obrazy z dostawionymi mensami¹⁵. Kościół ten spłonął w 1822 r., z pożogi udało się uratować jedynie część paramentów i szat.

Do sprawowania nabożeństw w roku 1827 wniesiono – kosztem i staraniem ks. Piotra Białonosa, pełniącego obowiązki proboszcza parafii janowskiej od 1823 r. – tymczasową kaplicę pw. Podwyższenia Krzyża Świętego. Niewielka drewniana budowla na planie prostokąta, z zamkniętym trójbocznie prezbiterium, kryta strzechą¹⁶, mieściła wewnątrz jeden ołtarz z obrazem Matki Boskiej w sukience wyszywanej szychem, uratowany z pożaru, zawieszony na obitej tkaniną ścianie, z dostawioną mensą¹⁷. Na terenie

¹¹ Pierwotne nadanie powiększono o trzy włóki, zapis ten został jednak, z braku odpowiedniego dokumentu, podważony przez Orzeszków i wyrokiem sądu ziemi odebrano parafii w roku 1780. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (dalej: LVIA) 694-1-3782, Akta wizytacji kościołów dekanatu brzeskiego i kobryńskiego 1830, k. 196: *Wizyta kościoła parafialnego janowskiego...* 1830.

¹² M. Czermiński, *Bł. Andrzej Bobola...*, s. 110.

¹³ *Situs Ecclesia Ianoviensis in Polesia*, ADS 155 D, k. 485.

¹⁴ LVIA 694-1-3674, Akta wizytacji 1820, k. 94: *Wizyta całego funduszu kościoła parafialnego janowskiego...* 1820.

¹⁵ Tamże, k. 95v.

¹⁶ LVIA 694-1-3782, Akta wizytacji kościołów dekanatu brzeskiego i kobryńskiego 1830, k. 194: *Wizyta kościoła parafialnego janowskiego...* 1830.

¹⁷ LVIA 694-1-642, Akta wizytacji 1828 dekanaty grodzieński, brzeski, kobryński i prużański, k. 240: *Wizyta generalna [...] kościoła parafialnego janowskiego...* 1828.

Il. 3. Kościół parafialny w Janowie Poleskim. Fot. K. Kolendo-Korczak.

parafii, za miastem, usytuowany był cmentarz grzebalny, na którym stała niewielka, drewniana kaplica cmentarna. Zarówno cmentarz, jak i kaplica były użytkowane wspólnie z unitami – w 1828 r. wzmiankowano, iż kapłan unicki w razie potrzeby pomagał również proboszczowi w pełnieniu obowiązków kapłańskich¹⁸.

Obecny murowany kościół o uproszczonych klasycyzujących formach został wzniesiony z inicjatywy proboszcza ks. Kazimierza Pallulona według projektu nieustalonego architekta. 2 czerwca 1842 r. poświęcono kamień węgielny. Budowę ukończono w 1848 r. i 14 czerwca tegoż roku kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego¹⁹ został benedykowany, a w 1852 r. konsekro-

¹⁸ Tamże, k. 241. Sytuacja współużytkowania świątyni przez duchownych i wiernych obu obrządków katolickich nie była na tym terenie wyjątkowa, na ten temat zob. K. Kolendo-Korczak, *Relacje katolików i unitów na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w świetle inwentarzy kościelnych*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 359–371.

¹⁹ Vilniaus Universiteto Biblioteka (dalej: VUB), Dział Rękopisów, F4 A 2914, *Kronika kościoła parafialnego w miasteczku Janowie położonego w diecezji wileńskiej gubernii grodzieńskiej powiecie i dekanacie kobryńskim 1849*, k. 1v.; A.M., Кулагін, *Каталіцкія храмы...*, s. 157.

Il. 4. Janów Poleski, ołtarz z obrazem Matki Boskiej i relikwiarzem bł. Andrzeja Boboli. Fot. po 1926 r., Narodowe Archiwum Cyfrowe.

wany przez biskupa wileńskiego Wacława Żylińskiego²⁰ (il. 3). Obok kościoła wzniesiono również szpital.

W literaturze pojawia się niepotwierdzony źródłowo przekaz o rzekomej przyjaźni proboszcza ks. Kazimierza Pallulona z carem Mikołajem I, który miał ofiarować do nowo zbudowanego kościoła obraz św. Katarzyny umieszczony w ołtarzu bocznym²¹. Barokowy obraz Matki Boskiej pochodzący ze starego kościoła umieszczony został w ołtarzu głównym (il. 4). W wieku XIX kościół był nieprzerwanie czynny. Remontowano go w latach 1899–1900²², a w latach 1901–1902 wzniesiono nową, murowaną dzwonicę²³. Po drugiej wojnie światowej świątynię zamknięto, a budynek użytkowany

²⁰ *Spis kościołów i duchowieństwa...*, s. 88.

²¹ *Парады і вёскі Беларусі...*, ks. 1, t. 1, s. 361; G. Rąkowski, *Czar Polesia*, Pruszków 2001, s. 188.

²² LVIA 604-4-5666, Materiały dotyczące remontu kościoła w Janowie, 1900–1903, k. 1; A.M. Кулагін, *Каталіцкія храмы...*, s. 157.

²³ Materiały dotyczące remontu kościoła..., k. 4.

Il. 5. Obraz Matki Boskiej z kościoła, obecnie cerkwi prawosławnej, w Janowie. Fot. Z. Michalczyk.

był jako kino i magazyn – przekształcono wówczas wnętrze, które następnie uległo dewastacji.

Budynek obecnego kościoła przedstawiony został na rysunku Napoleona Ordy z 1861 r., pochodzącym ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie²⁴, oraz na kilku fotografiach z okresu pierwszej wojny światowej i dwudziestolecia międzywojennego. Jedyny zachowany element wyposażenia – obraz *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, w srebrnej regencyjnej sukience z 2 ćwierci XVIII w., pochodzący ze starego kościoła, został przeniesiony do cerkwi prawosławnej w Janowie, gdzie pozostaje do dzisiaj²⁵ (il. 5). Pozostałe uległy zniszczeniu bądź rozproszeniu.

²⁴ *Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie*, cz. 1: *Rysunki Napoleona Ordy*, opr. Z. Kucielska, Z. Tobiaszowa, Warszawa 1975, s. 81, poz. 273.

²⁵ *Ікананіс заходняга Лалесся XVI–XIX ст.*, Мінск 2005, il. nr 32; G. Rąkowski, *Czar Polesia*, s. 188.

Kościół zwrócono wiernym w 1995 r. Rozpoczęto wówczas gruntowny remont, podczas którego przekształcono zwieńczenie fasady i elewacji tylnej oraz część wschodnią budowli. Wyremontowany kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego poświęcony został we wrześniu 2000 r. przez kardynała Kazimierza Świątka, metropolitę mińsko-mohylewskiego i administratora diecezji pińskiej.

Andrzej Bobola, zwany Apostołem Kresów, zabity przez Kozaków misjonarz wśród prawosławnych, utożsamiany był już w XIX w. z antagonizmami między Cerkwią a Kościołem katolickim, a także z represjami rosyjskiego zaborcy wobec wiernych rzymskokatolickich. Uznawano go – jak pisał ks. Hieronim Kajsiewicz w latach siedemdziesiątych XIX w. – za *uosobienie wszystkiego, cośmy od schyzmy ucierpieli i wszystkiego, cośmy do jej nawrócenia uczciwie uczynili*²⁶. Stał się więc symbolem rosyjskiej/prawosławnej, a potem bolszewickiej opresji.

Kult bł. Andrzeja Boboli na terenie Rzeczypospolitej, a szczególnie na Polesiu i w Janowie Poleskim, zintensyfikował się w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Objawienie w 1819 r. wileńskiemu dominikaninowi o. Alojzemu Korzeniewskiemu – wizja wielkiej bitwy na polach pod Pińskiem z objaśnieniem, że po wielkiej wojnie nastanie pokój i przywrócona będzie Polska – było przepowiednią zmartwychwstania niepodległej Rzeczypospolitej. Uznana za spełnienie proroctwa odzyskania niepodległości i przypisywana wstawiennictwu błogosławionego cudowna interwencja podczas bitwy warszawskiej w 1920 r. wpłynęła na rozkwit kultu Apostoła Kresów.

Należy tu jednocześnie pamiętać o specyficznej sytuacji narodowościowej i religijnej na Polesiu, gdzie ludność rzymskokatolicka stanowiła zwykle mniejszość. W samym Janowie, a więc w miasteczku liczącym – według spisu ludności z 1921 r. – 3,5 tys. mieszkańców, zamieszkiwało prawie 2 tys. Żydów, tysiąc prawosławnych i tylko 75 osób deklarujących wyznanie rzymskokatolickie²⁷. Na wsiach, gdzie raczej nie osiedlali się Żydzi, przeważali unicy, a po kasacie unii – prawosławni. Katolicy stanowili tu zdecydowaną mniejszość, a ostoją wyznania rzymskokatolickiego pozostawały dwory szlacheckie.

---

²⁶ H. Kajsiewicz, *Mowy przygodne, nekrologi, życiorys Andrzeja Boboli*, Berlin 1870, s. 507.

²⁷ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 8: *Województwo poleskie*, Warszawa 1924, s. 593.

Polesie było rejonem specyficznym nie tylko ze względu na sytuację narodowościową i religijną – niewielką liczbę ludności wyznającej religię rzymskokatolicką i deklarującej narodowość polską (najmniejszy odsetek w kraju). Niebagatelne były tu również przyczyny natury ekonomicznej. Rejon ten był bowiem stosunkowo słabo zaludniony i ubogi, liczne tereny bagienne i fatalna infrastruktura drogowa powodowały niemal całkowitą izolację części Polesia. Obecność Kościoła rzymskokatolickiego, niebędącego nigdy na tym obszarze wyznaniem dominującym, była jednocześnie próbą podkreślenia polskości tych ziem. Wznoszenie kościołów rzymskokatolickich i nawracanie ludności prawosławnej traktowane było jako element ułatwiający polską asymilację narodowościową, miało więc znaczenie nie tylko religijne, ale i polityczne. Przedstawiciele świeckich władz lokalnych często zwracali się do instytucji centralnych z prośbą o dofinansowanie budowy świątyń katolickich jako elementu propagandy polskości wśród ludności prawosławnej²⁸.

W tej sytuacji postać Andrzeja Boboli stała się szczególnym symbolem, a kult błogosławionego odgrywał specjalną rolę na Polesiu. Już w latach dwudziestych XX w., po zwycięstwie w bitwie warszawskiej w 1920 r., rozpoczęły się starania polskich władz duchownych o kanonizację bł. Andrzeja Boboli jako wotum wdzięczności dla błogosławionego za niepodległość i odparcie radzieckiej inwazji²⁹. Obok tych oficjalnych działań liczne starania podejmowali wierni. Ich przykładem może być list z lipca 1920 r. napisany przez mieszkańców Pińska i okolic do papieża Benedykta XV z prośbą o przyspieszenie kanonizacji. Argumentowano to ocaleniem przez Bobolę katolickiej ludności Pińska i dworu w Mołodowie podczas inwazji wojsk radzieckich, a także popularnością starej pieśni o Andrzeju Boboli wśród ludności prawosławnej, świadcząca o jego kulcie³⁰. 28 października 1925 r. biskup piński Zygmunt Łoziński ogłosił bł. Andrzeja Bobolę patronem diecezji.

Najwcześniejszym przejawem kultu Andrzeja Boboli w Janowie jest wzniesiona przed rokiem 1848, czyli jeszcze przed beatyfikacją, murowana słupowa kapliczka upamiętniająca miejsce jego męczeńskiej śmierci³¹.

²⁸ M. Zgliński, *Forteca i znicz. Nowe kościoły katolickie w województwie poleskim (1921–1939)*, [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 7, red. A. Betlej, A. Markiewicz, Kraków 2012, s. 255–257.

²⁹ M. Czermiński, *Bł. Andrzej Bobola...*, s. 224–225; H. Kajsiewicz pisze również o podobnym objawieniu o Falkowskiemu w klasztorze Jezuitów w Pińsku por. H. Kajsiewicz, *Mowy przygodne...*, s. 457.

³⁰ M. Czermiński, *Bł. Andrzej Bobola...*, s. 263–265.

³¹ VUB F4 A 2914, k. 1v.; A.M. Кулагін, *Каталицкія храмы...*, s. 157.

Uwieczniona została ona na wykonanym przez Napoleona Ordę w 1861 r. rysunku oraz litografii (il. 2). W 1863 r. świątynia została w ramach represji zburzona przez Rosjan, odbudowano ją na podstawie rysunku Ordy z funduszy Henryka Skirmuntta w 1926 r.³²

Zrekonstruowaną kapliczkę ukazują liczne fotografie z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Została ona zburzona po 1945 r. W 2001 r. na nowym miejscu, w południowo-zachodnim narożniku ogrodzenia cmentarza przykościelnego, wzniesiono murowaną kapliczkę św. Andrzeja Boboli nawiązującą formą do pierwotnej.

Stosunkowo wcześniej, bo już ok. roku 1914, ufundowano do kościoła janowskiego, niezachowany obecnie, obraz przedstawiający świętego³³. W 1926 r. świątynia w Janowie Poleskim otrzymała okazały relikwiarz z żebrem bł. Andrzeja. Relikwie pozyskano z Rzymu, z kościoła Il Gesù, gdzie przechowywane było ciało męczennika. Trafiły one do Polski w dużym drewnianym, skrzynkowym relikwiarzu, dzięki staraniom biskupa pińskiego Zygmunta Łozińskiego oraz księży jezuitów: prowincjała Stanisława Sopuscha i generała zakonu Włodzimierza Ledóchowskiego. Przywiózł je z Rzymu poseł dr Jan Załuska. 15 maja relikwie zostały sprowadzone do Pińska i uroczystie przekazane biskupowi Łozińskiemu (il. 4). Podczas pobytu relikwii w Pińsku hołd oddała im zasłużona dla Polesia działaczka społeczna i pisarka Konstancja Skirmunttówna. Z powodu złego stanu zdrowia i zaawansowanego wieku relikwie zanieśono jej do domu. Następnego dnia, w przypadające w rocznicę śmierci święto bł. Andrzeja Boboli, relikwie w uroczystej procesji pod przewodnictwem biskupa Łozińskiego, specjalnym pociągiem zostały przewiezione do Janowa. Z dworca przeniesiono je do wzniesionego na rynku ołtarza polowego. Po drodze orszak zatrzymał się w miejscu pojmania świętego, gdzie wystawiony był drewniany krzyż. Po nabożeństwie poświęcono – wspomnianą wcześniej, odbudowaną kosztem Henryka Skirmuntta – kapliczkę upamiętniającą miejsce śmierci błogosławionego³⁴.

W związku ze sprowadzeniem relikwii biskup Zygmunt Łoziński polecił wzniesienie ołtarza Andrzeja Boboli w kościele janowskim. W wygłoszonym

³² J.A., *Sprowadzenie relikwii bł. Andrzeja Boboli do Janowa*, „Nasze Wiadomości” 1926, nr 44, s. 143; O. Kurk..., *Tegoroczne uroczystości Zielonoświątkowe w Janowie pod znakiem bliskiej kanonizacji bł. Andrzeja Boboli*, „Przewodnik Katolicki” 1937, nr 20, s. 311.

³³ X.T.B. [T. Bzowski], *Nasze nowe domy*, „Nasze Wiadomości” 1921–1923, nr 6, s. 139.

³⁴ J.A., *Sprowadzenie relikwii...*, s. 143–145; B. Kwiatkowski, *Apostoł Polesia. Święte życie – święte relikwie – święte miejsce*, Janów Poleski 2014, s. 96.

w czasie mszy w Janowie kazaniu podkreślał konieczność ekspansji Kościoła rzymskokatolickiego wśród prawosławnych – *nastania jednej owczarni i jednego Pasterza* – co było nawiązaniem do stosunkowo niewielkiej liczby osób wyznania rzymskokatolickiego na Polesiu. Jak podsumował jezuitski autor sprawozdania z uroczystości:

*oby relikwia bł. Boboli pozostała wśród ludu podlaskiego, liczącego wśród siebie tylu prawosławnych, zamieniła się w ognisko, które światłem i ciepłem swoim przyciągać będzie ku sobie nie tylko tych, co już należą do owczarni Piotrowej, ale przede wszystkim tych, co się poza nią błąkają*³⁵.

W misji szerzenia katolicyzmu istotną rolę odgrywała próba wskrzeszenia unii na terenach Polesia i działalność misyjna duchownych neounickich wśród ludności prawosławnej. W uroczystościach janowskich brali udział duchowni obrządku wschodniego, m.in. o. Antoni Dąbrowski, jezuita z placówki w Albertynie, jej późniejszy przełożony.

Placówka jezuitów obrządku wschodniego powołana została w 1924 r. na podstawie dekretu Piusa XI o wznowieniu Kościoła unickiego. Jej główną siedzibą był Albertyn k. Słonimia, gdzie założono klasztor i kaplicę działające początkowo w zaadaptowanych budynkach pofabrycznych ofiarowanych przez Władysława Pusłowskiego. W roku 1926 powstał tu dwuletni nowicjat obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. W 1937 r. ukończono budowę zespołu cerkwi unickiej, klasztoru oraz kościoła rzymskokatolickiego. Stworzenie jednorodnego stylistycznie kompleksu składającego się ze świątyń dwóch obrządków podkreślało ich związek i niosło potężny ładunek ideologiczny³⁶. Placówka oficjalnie została rozwiązana w roku 1942.

Użycie w liturgii języka staro-cerkiewno-słowiańskiego i białoruskiego w kazaniach oraz liturgia oparta na elementach liturgii prawosławnej miały ułatwić konwersję prawosławnych. Mimo tego działalność neounitów spotykała się z niechęcią nie tylko ze strony Cerkwi prawosławnej, ale również części władz państwowych i organizacji społecznych zarzucających jezuitom rusyfikację miejscowej „polskiej” ludności; postulowano konwersję bezpośrednio na ryt rzymskokatolicki. W 1932 r. Towarzystwo Opieki nad Kresami wystosowało list do Episkopatu wyrażający niezadowolenie z propagowania

³⁵ J.A., *Sprowadzenie relikwii...*, s. 143.

³⁶ K. Mączewska, *Kościół filialny p.w. Najśw. Marii Panny Królowej Pokoju i dawna misja jezuitska w Albertynie*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogrodzkiego*, t. 3: *Miasto Słomim*, red. M. Kałamajska-Saeed, Kraków 2013, s. 159–160.

Il. 6. Janów Poleski, puszka z relikwiami św. Andrzeja Boboli. Fot. K. Kolendo-Korczak.

obrzędki wschodniego na Kresach³⁷. Jezuicy misjonarze neounicy z Albertyna czuli się jednak zapewne duchowymi spadkobiercami św. Andrzeja Boboli i jego misji nawracania prawosławnych, stąd ich rola w nabożeństwach w Janowie wydaje się szczególnie istotna.

Przybywający do Janowa pielgrzymi odbywali trasę do trzech miejsc: pojmania Andrzeja Boboli na przedmieściach Janowa, gdzie co najmniej od początku XIX w. ustawiony był drewniany krzyż; do miejsca śmierci – kapliczka na rynku; do kościoła, gdzie znajdowały się relikwie. W kościele wzniesiono ołtarz świętego, do którego co roku przybywały pielgrzymki z całej diecezji. Po zamknięciu kościoła, po 1945 r., relikwiarz przechowy-

---

³⁷ S. Jorsz, *Historyczne znaczenie misji wschodniej jezuitów w Albertynie*, „Roczniki Teologiczne” 2006, z. 7, s. 147–148.

wany był w domu organisty janowskiego – metalowa puszka z relikwiami została wtedy zapewne wyjęta z masywnej drewnianej obudowy. Następnie relikwiarz trafił do katedry w Pińsku³⁸. Umieszczony w nowej, mosiężnej obudowie, przekazany został z powrotem do Janowa w 2001 r. przez kardynała Kazimierza Świąłka (il. 6).

Podobne uroczystości odbywały się odtąd corocznie w święto św. Andrzeja Boboli, gromadząc na odpuszczeniu rzesze wiernych. Nabożeństwa odprawiano w rycie rzymskokatolickim i neounickim. Ze szczególną pompą obchodzono dzień św. Andrzeja w roku 1937. Wzniesiono wówczas na rynku, *nota bene* naprzeciwko cerkwi prawosławnej, ołtarz polowy, przy którym odprawiono nabożeństwo w obrządku wschodnim³⁹. Podobnie uroczysty charakter miały uroczystości urządzone w kolejnym roku, przypadające miesiąc po kanonizacji. Mszę na rynku odprawił wówczas biskup piński ks. Kazimierz Bukraba⁴⁰.

W perspektywie zbliżającej się kanonizacji o przekazanie całościowych relikwii Andrzeja Boboli ubiegała się Warszawa – jako stolica i bezpośrednie miejsce cudu nad Wisłą. Starania takie podejmowały również inne miasta – Wilno i poleski Pińsk, który jako argument podawał związek błogosławionego z tutejszym kolegium jezuickim, śmierć w pobliskim Janowie oraz fakt wieloletniego przechowywania relikwii w pińskim kościele Jezuitów. Echa tych starań można odnaleźć w ówczesnej prasie⁴¹. Podnoszono argument długoletniego związku Andrzeja Boboli z Pińskiem i Polesiem⁴². Podkreślano również rolę błogosławionego jako orędownika niepodległości Polski⁴³.

³⁸ B. Kwiatkowski, *Apostoł Polesia...*, s. 128.

³⁹ „Ilustracja Polska”, 6 czerwca 1937 r., s. 568–570.

⁴⁰ „Kurier Czerwony”, 23 maja 1938 r., s. 9.

⁴¹ Część omawianych materiałów prasowych pochodzi z pokaźnego zbioru wycinków prasowych, owocu kwerendy przeprowadzonej przez Prasową Polską Jediną Ajencję Wiadomości w Wycinkach z Warszawy, dotyczącej jezuitów, z 1938 r. Zbiór znajduje się w Archiwum Prowincji Polski Południowej TJ w Krakowie – Jesuitica, nr 3159. Pisała o nim: H. Kramarz, *Prasa polska w 1938 roku o kanonizacji i przewozie relikwii św. Andrzeja Boboli z Rzymu do Warszawy (Kultura i religia zdarzeń z podtekstem)*, [w:] *Poleski męczennik czy patron trudnego pojednania? Materiały międzynarodowej konferencji naukowej poświęconej 350. rocznicy śmierci św. Andrzeja Boboli*, red. A.J. Zakrzewski, Brześć–Białystok 2008, s. 91–104.

⁴² *Pińsk zabiega o zwrot relikwii błog. Andrzeja Boboli*, „Ekspres Poranny” (Kielce–Radom), 17 marca 1938 r., s. 6; *W Pińsku powinny spocząć szczątki św. Andrzeja Boboli apostoła Polesia*, „Ekspres Poranny” (Kielce–Radom), 1 kwietnia 1938, s. 7.

⁴³ *Apostoł Polesia. Pińsk myśli i pozyskaniu relikwii św. Andrzeja Boboli*, „Kurier Wileński”, 13 marca 1938 r., s. 4.

Il. 7. Pińsk, kościół Jezuitów, ołtarz bł. Andrzeja Boboli, proj. Stefan Szyller, 1931 r. Fot. za: M. Omiłanowska, *Architekt Stefan Szyller 1857–1933*, Warszawa 2008, s. 536–537.

Liczne były artykuły prezentujące sylwetkę Andrzeja Boboli i jego związek z Polesiem⁴⁴. Sprowadzenie relikwii do Pińska miało być umocnieniem katolicyzmu i *dźwignięciem polskości* na Polesiu⁴⁵.

W ramach przygotowań do przyjęcia relikwii w kościele Jezuitów w Pińsku wzniesiono ołtarz Andrzeja Boboli. Jego fundatorką była Konstancja Skirmunttówna, pisarka i popularyzatorka historii, która ofiarowała na ten cel przed 1926 r. pokaźną sumę 2000 dolarów⁴⁶. Ołtarz wzniesiono według

⁴⁴ M. Skrudlik, *Bobola – patron Kresów*, „Z Kraju i ze Świata” 1938, nr 15 (10 kwietnia), s. 1; *Apostoł Polesia. W przeddzień kanonizacji*, „Ekspres Poranny” (Kielce–Radom), 16 marca 1937 r., s. 5.

⁴⁵ *Wróć do nas, Bobolo*, „Słowo Polesia”, 18 kwietnia 1938, s. 3.

⁴⁶ J.A., *Sprowadzenie relikwii...*, s. 143; O. Kurk..., *Tegoroczne uroczystości Zielonoświętkowe...*, s. 311.

projektu warszawskiego architekta Stefana Szyllera z 1931 r.⁴⁷ Prace się przeciągnęły – zakończono je dopiero w 1937 r.⁴⁸ (il. 7). Kiedy w latach sześćdziesiątych XX w. kościół Jezuitów w Pińsku został zburzony, zniszczona została większość wyposażenia; drobne elementy już wcześniej uległy rozproszeniu. Ołtarz znany jest dziś z fotografii opublikowanej w „Dzienniku Białostockim”⁴⁹ oraz z odbitki ze zbiorów Archiwum Państwowego w Warszawie⁵⁰.

Podczas przygotowań do przyjęcia relikwii jezuici zamontowali również w kościele oświetlenie elektryczne, ustawili trzy nowe boczne ołtarze oraz nowe ławki wzorowane na ławkach z krakowskiego kościoła zgromadzenia, ozdobione rzeźbionymi motywami flory Polesia⁵¹. Odnowili też dzwonnice, w której zawisł wkrótce nowy dzwon „Bobola”. Dzwon ten znajduje się obecnie na dzwonnicy katedry w Pińsku – dawnego kościoła Franciszkanów. Opatrzony jest majuskułowym napisem: *Patronuj Polsce Zmartwychwstałej*. Pod nim znajduje się plakieta z przedstawieniem Andrzeja Boboli oraz napis: *Błog. Andrzej Bobola, a także Ś.P. Ks. Zygmunt Łoziński Ś.P. Ks. Kazimierz Bukraba bp. pińscy i data 1 maja 1937 r.* Dzwon został odlany w odlewni braci Felczyńskich w Kałuszu, o czym świadczy napis w górnej części.

Kanonizacja Andrzeja Boboli miała miejsce w Watykanie w Wielkanoc, 17 kwietnia, 1938 r. Ostatecznie decyzję o wyborze Warszawy jako miejsca, gdzie przekazane zostanie ciało świętego, podjął papież Pius XI. Do Pińska trafiła wtedy cząstka relikwii świętego. Z okazji przyjęcia relikwii w maju 1938 r. urządzono uroczystość, na którą oprócz biskupa pińskiego przybył biskup wileński Romuald Jałbrzykowski. Jej organizacją zajmował się specjalnie powołany komitet⁵². Relikwie umieszczone były w neobarokowym

⁴⁷ Monografistka Szyllera, Małgorzata Omilanowska, datuje projekt na ok. 1931 r., powołując się na życiorys spisany przez Szyllera w 1931 r., w którym określa on ołtarz Andrzeja Boboli jako „w robocie”, por. M. Omilanowska, *Architekt Stefan Szyller 1857–1933*, Warszawa 2008, s. 536–537.

⁴⁸ O. Kurk..., *Tegoroczne uroczystości Zielonościwkowe...*, s. 311; *Pińsk czyni starania o relikwie bł. Andrzeja Boboli*, „Polska Zbrojna”, 23 marca 1938 r., s. 7.

⁴⁹ *Ołtarz błog. Andrzeja Boboli w kościele OO Jezuitów i Pińsku*, „Dziennik Białostocki”, 13 marca 1938 r., s. 7.

⁵⁰ Archiwum Państwowe w Warszawie, Zbiór Korotyńskich V/15, por. M. Omilanowska, *Architekt Stefan Szyller...*, s. 537.

⁵¹ O. Kurk..., *Tegoroczne uroczystości Zielonościwkowe...*, s. 312. Komplet ławek z kościoła Jezuitów znajduje się obecnie w katedrze w Pińsku.

⁵² *Komitet przyjęcia relikwii bł. Andrzeja Boboli w Pińsku*, „Głos Narodowy”, 21 kwietnia 1938 r., s. 4; *Ramię Boboli relikwią Pińszczyzny*, „Kurier Czerwony”, 21 kwietnia 1938 r., s. 5.

Il. 8. Pińsk, katedra. Relikwiarz św. Andrzeja Boboli, wyk. Wiktor Gontarczyk, przed 1937 r. Fot. K. Kolendo-Korczak.

skrzynkowym relikwiarzu w formie prostokątnej trumienki o wybrzuszonych ściankach bocznych, z figurą klęczącego świętego na nakrywie. Relikwiarz ten znany jest dziś jedynie z fotografii⁵³.

Obecnie w pofranciszkańskiej katedrze w Pińsku – w jedynym czynnym kościele katolickim w tym mieście – znajduje się niewielki relikwiarz bł. Andrzeja Boboli w formie prostopadłościennego postumentu z puszką na relikwie, na której umieszczona jest klęcząca figura świętego (il. 8). Jest on być może tożsamy z relikwiarzem przekazanym pińskim jezuitom w 1937 r. przez prowincjała prowincji wielkopolsko-mazowieckiej z okazji przeniesie-

⁵³ Z. Michalczyk, *Kościół pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika i kolegium Jezuitów w Pińsku*, [w:] *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskoliteńskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 57.

nia nowicjatu z Kalisza do Pińska⁵⁴. Wykonany został przez warszawskiego złotnika Wiktora Gontarczyka, w którego warsztacie realizowane były liczne prestiżowe zamówienia dla Kościoła. Najbardziej znaną realizacją tego warsztatu jest trumna-relikwiarz ciała św. Andrzeja Boboli sporządzona w 1938 r. z okazji sprowadzenia relikwii po kanonizacji do Polski, znajdująca się obecnie w Sanktuarium św. Andrzeja Boboli przy ul. Rakowieckiej w Warszawie.

Jednym z elementów bardzo skromnego wyposażenia kościoła w Janowie jest krzyż ołtarzowy – wspólne dzieło rzeźbiarki Heleny Skirmunttowej i jej stryja, Napoleona Ordy. Helena Skirmunttowa jest autorką odlanej z brązu, precyzyjnie cyzelowanej i srebrzonej pasyjki, a Napoleon Orda ozdobionego na zakończeniach ramion rzeźbionymi trójliściami krzyża. Całość opatrzona jest drewnianą tabliczką z wrytym napisem: *Figura Chrystusa Pana rzeźbiona / przez Helenę Skirmuntt 1871 / Krzyż wyrzeźbił Napoleon Orda / Własność Hortensyi Skirmuntt / 1878* (il. 9, 10).

Helena Skirmunttowa, córka Aleksandra Skirmuntta i Hortensji z Ordów, urodziła się w majątku Kołodne k. Pińska w 1827 r. Pochodziła z rodziny zaangażowanej artystycznie – jej matka była siostrą Napoleona, a brat męża, Szymon Skirmuntt, malarzem tworzącym głównie we Francji i Włoszech. Młodzieńcza fascynacja rysunkiem skłoniła przyszłą rzeźbiarkę do podjęcia profesjonalnej edukacji artystycznej. Początkowo była ona uczennicą wileńskiego malarza Wincentego Dmochowskiego (w 1840 r.), następnie – podczas podróży po Europie w latach 1852–1854 – przez kilka miesięcy brała lekcje u Wilhelma Krausego w Berlinie i Vogel von Vogelsteina w Dreźnie. Z powodu choroby oczu zaczęła interesować się rzeźbą, do czego namówili ją Napoleon Orda i rzeźbiarza Władysław Oleszczyński. W 1853 r. podjęła studia rzeźbiarskie w Wiedniu, pod kierunkiem Josepha Cesara, następnie w Rzymie u Pietra Gallego i Luigiego Amiciego. W latach 1852–1853 wykonała swoje pierwsze rzeźby, m.in. krucyfiks będący kopią średniowiecznego krzyża z wiedeńskiej katedry św. Szczepana.

Po powrocie do kraju zaangażowała się w działalność patriotyczną. W czerwcu 1863 r. została aresztowana za pomoc udzieloną Romualdowi Trauguttowi i zesłana w głąb Rosji – mieszkała przez cztery lata w Tambowie

⁵⁴ *Przeniesienie nowicjatu z Kalisza do Pińska*, „Wiadomości z Prowincyj” 1937, nr 6, s. 21. Potwierdzeniem tego może być fakt wykonania relikwiarza przez warszawskiego złotnika, siedziba prowincjała wielkopolsko-mazowieckiego znajdowała się w Warszawie.

Il. 9. Janów Poleski, kościół parafialny. Krucyfiks, wyk. Helena Skirmunttowa, 1871 r., i Napoleon Orda, 1878 r. Fot. K. Kolendo-Korczak.

Il. 10. Janów Poleski, kościół parafialny. Tabliczka z krucyfiksu. Fot. K. Kolendo-Korczak.

i Kirsanowie, w roku 1867 kilka miesięcy w majątku teścia w Albrychtowie, a w 1869 r. osiadła w skromnej posiadłości teścia Bałakławie na Krymie. Ciężko chora wyjechała w 1873 r. do uzdrowiska Amélie-les-Bains w Pirenejach, gdzie rok później zmarła. Pochowana została na cmentarzu w Pińsku, gdzie zachowany jest jej nagrobek⁵⁵.

W pracach Heleny Skirmunttowej wyraźnie widoczne jest silne zaangażowanie religijne. Duży wpływ wywarła na nią serdeczna przyjaźń z malarzką-amatorką Jadwigą Kieniewiczówną, która rozbudziła w niej gorliwą pobożność. Stąd żywe zainteresowanie tematem krucyfiksu, który z powodów dewocyjnych Helena uznała dla siebie za temat najważniejszy. Stworzyła ich kilka: krucyfixs wzorowany na rzeźbie z kościoła św. Stefana w Wiedniu, odlany w brązie w lipcu 1853 r. (w 1931 r. znajdował się on w zbiorach prywatnych w Pińsku); 1862 r. – krzyż przekazany do „chłopskiej kancelarii” w okolicach Kołodnego; tuż przed wybuchem powstania krucyfixs gipsowy, który podarowała Kieniewiczównie; 1865 r. – kolejny gipsowy, z przeznaczeniem na swój grób. Pewną inspiracją dla Heleny Skirmunttowej mogła być wyniesiona z czasów studiów w Rzymie i Wiedniu znajomość twórczości nazareńczyków. Najbardziej znanym dziełem rzeźbiarskim Heleny Skirmunttowej były tzw. szachy historyczne z figurami ukazującymi postaci z historii Polski⁵⁶. Artystka wykonywała też liczne szkice pejzażowe i architektoniczne oraz portrety.

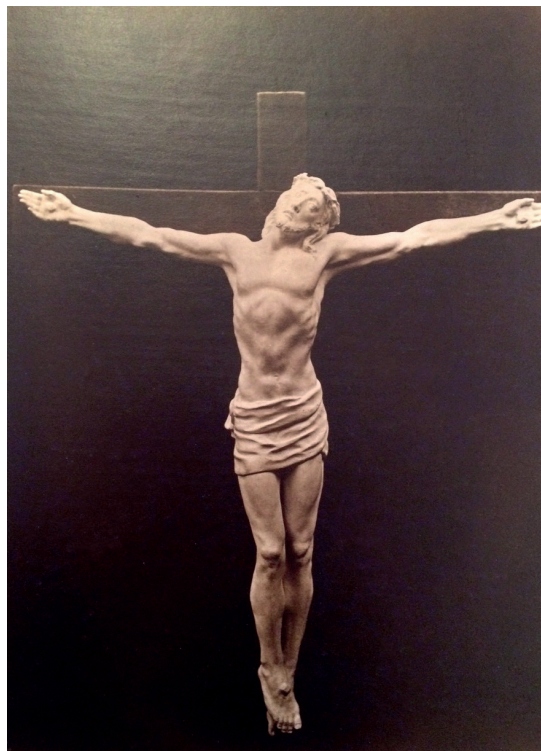
Niemal wszystkie prace Heleny Skirmunttowej przepadły. Znane są ze stworzonego w 1931 r. przez jej córkę Konstancję albumu fotografii ocalałych po powstaniu styczniowym i pierwszej wojnie światowej dzieł matki (wykonanych w warszawskim zakładzie Józefy Bułhakówny), opatrzonych odręcznymi komentarzami (zachowane są cztery egzemplarze)⁵⁷.

⁵⁵ A. Lewkowska, J. Lewkowski, W. Walczak, *Zabytkowe cmentarze na kresach wschodnich drugiej Rzeczypospolitej. Województwo poleskie na obszarze Republiki Białoruś*, Warszawa 2000, s. 132.

⁵⁶ J. Polanowska, *Helena Skirmunttowa, zapomniana rzeźbiarka XIX w.*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2004, nr 1–2, s. 105–126; V. Jankauskas, *Elena Skirmantaitė-Skirmantienė – pirmoji lietuvių skulptorė*, „Vilniaus Dailes Akademijos Darbai – Acta Academiae Artium Vilmensis” 2011, t. 62, s. 9–37. O krzyżu ponadto wzmianki: J. Komorowski, *Napoleon Orda – pielgrzym polski*, „Spotkania z Zabytkami” 2007, nr 9, s. 6; tegoż, *Krzyż Napoleona Ordy*, „Spotkania z Zabytkami” 1995, nr 10, s. 12.

⁵⁷ Też fotografie dzieł rzeźbiarskich i rysunków Skirmunttowej, przetrwałych po powstaniu styczniowym i pierwszej wojnie: *Rzeźby Heleny Skirmunttowej. 1827–1874*, oprac. K. Skirmunttówna, fot. J. Bułhakówna lub jej zakład w Warszawie, Pińsk 1931, Zbiory Specjalne IS PAN w Warszawie, nr 1756. Egzemplarze znajdują się również w Muzeum Białoruskiego Polesia

Il. 11. Krucyfiks, wyk. Helena Skirmunttowa, 1871 r. Fot. K. Bułhakówna, 1931.

Na fotografiach uwieczniono cztery krucyfiksy, z których ostatni oznaczony był numerem IV i informacją, że powstał na Krymie w 1871 r., a obecnie służy jako krzyż procesyjny w katedrze pińskiej (il. 11). Pasyjka krucyfiksu z Janowa jest identyczna jak krzyż procesyjny z Pińska i niewątpliwie odlana została z tego samego modelu. Na fotografii w albumie widoczny jest jednak gładki krzyż o prostych zakończeniach ramion, podczas gdy zakończenia ramion krzyża z Janowa mają formę dekoracyjnych trójliści. Opatrzony jest on drewnianą tabliczką z wyrytym napisem: *Figura Chrystusa Pana rzeźbiona / przez Helenę Skirmuntt 1871 / Krzyż wyrzeźbił Napoleon Orda / Własność Hortensyi Skirmuntt / 1878.*

Podczas pobytu Skirmunttów w Bałakławie na Krymie w 1871 r. powstały zapewne dwa odlewy figury Chrystusa, do jednej z nich krzyż sporządził

---

w Pińsku, w Gabinetce Grafiki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie.

już po śmierci Heleny jej wuj, brat matki, Napoleon Orda. Interesujące jest, dlaczego fotografia krucyfiks nie została umieszczona we wspomnianym albumie przez Konstancję. Nie wiadomo, jakie dokładnie były jego późniejsze losy. Być może przekazano go do pińskiej katedry, gdyż w 1995 r. został odnaleziony w jej podziemiach. Kardynał Kazimierz Świątek przekazał go do nowo odzyskanego kościoła w Janowie. Krucyfiks z Janowa jest jedyną (oprócz dwóch gipsowych plaki⁵⁸) zachowaną pracą Heleny Skirmunttowej.

Szczególnym rysem przyjaźni Heleny Skirmunttowej z Jadwigą Kieniewiczówną i ich głębokiej religijności była idea poświęcenia swojej twórczości *przyozdabianiu kościołów* na Litwie i rodzinnym Polesiu. Kieniewiczówna jako malarka nie odebrała, co prawda, profesjonalnego wykształcenia, ale była autorką licznych prac. Po wyjeździe Heleny na zesłanie w 1865 r. przeniosła się ona na stałe do Rzymu, gdzie kopiowała obrazy mistrzów włoskich i malowała obrazy o tematyce religijnej⁵⁹. W 1854 r. przyjaciółki wspólnie wykonały obrazy do nowo zbudowanego ze składek parafian kościoła w Duksztach k. Wilna, Skirmunttowa namalowała *Najświętszą Marię Pannę Niepokalaną Poczętą* a Kieniewiczówna – *Św. Bartłomieja*⁶⁰. Jadwiga namalowała też obrazy do kościoła w Petrykowie i kaplicy w rodzinnych Dereszewiczach⁶¹, Skirmunttowa z kolei była również projektantką i wykonawczynią ołtarza do kościoła pofranciszkańskiego w Ochowie, wówczas filialnego parafii pińskiej, remontowanego w 1862 r. W zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk zachował się rysunek projektowy tabernakulum do tegoż ołtarza⁶². Artystka wykonała również dwa rzeźbione woskowe paschały.

Godne uwagi jest również zainteresowanie Skirmunttowej zabytkami sztuki sakralnej z terenu Polesia. Widać w nim względy patriotyczno-religijne, chęć zachowania pamiątek przeszłości, ale jednocześnie umiejętność

⁵⁸ Dwie plakietki ze stearynowanego gipsu ukazujące *Wielkiego Księcia Mendoga* i *Wielkiego Księcia Litewskiego Gedymina*, wyk. w 1870 r., ich odlewy brązowe w Muzeum Narodowym w Poznaniu (Gabinet Józefa Ignacego Kraszewskiego) i Litewskim Muzeum Narodowym w Wilnie – sygnowany: „Helena Skirmuntt mod. w r. 1870 z gliny krymskiej na powtórnym wygnaniu w Bałakławie”, J. Polanowska, *Helena Skirmunttowa...*, s. 120, przyp. 59.

⁵⁹ Z. Prószyńska, *Kieniewiczówna Jadwiga*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 3, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojed, Wrocław 1979, s. 407.

⁶⁰ B. Zaleski, *Z życia Litwinki 1827–1874. Z listów i notatek*, Poznań 1876, s. 69–70.

⁶¹ S. Kieniewicz, *Dereszewicze 1863*, Wrocław 1986, s. 49.

⁶² Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka, F. 320–910, *Projekt cyborium zrobiony przez Helenę Skirmuntt dla p. Edwarda Twardowskiego do kościoła w Ochowie*; M. Zgliński, *Kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego w Ochowie*, [w:] *Kościół i klaszory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, s. 322, 326.

Il. 12. Przerys haftu z ornatu, wyk. Helena Skirmunttowa, po 1851 r. Fot. LMAB F. 320-944.

docenienia obiektów wyjątkowej klasy artystycznej. Z pomocą malarza-samouka Konstantego Radyki, którego sprowadziła z Wilna⁶³, artystka restaurowała odnalezione przez siebie stare, zniszczone obrazy z pińskich kościołów. W 1863 r. wykonała również, do dziś zachowaną *in situ*, przeznaczoną do kościoła Franciszkanów w Pińsku, kopię obrazu Św. Kazimierz Rafała Hadziewicza – malarza, którego nadzwyczaj wysoko ceniła⁶⁴.

⁶³ B. Zaleski, *Z życia Litwinki...*, s. 31.

⁶⁴ Tamże, s. 128. Obraz o takim temacie nie jest notowany w *oeuvre* tego artysty, por. *Rafała Hadziewicza twórcze życie. Katalog wystawy monograficznej*, red. J. Kaczmarczyk, Kielce 2016.

Il. 13. Przerys haftu z ornatu, wyk. Helena Skirmunttowa, po 1851 r.
Fot. LMAB F. 320-954.

Skirmunttowa była też inicjatorką restauracji zespołu szat liturgicznych – ornatu i dalmatyk z kościoła Franciszkanów w Pińsku, ozdobionych wypukłym haftem tradycji gotyckiej. Po 1851 r. sporządziła, zachowane w zbiorach Litewskiej Akademii Nauk, rysunki dokumentacyjne (il. 12, 13). Za jej staraniem i pod jej kierunkiem hafty, szaty zostały naprawione – jak pisze jej biograf, Bronisław Zaleski: *lubo do igły nie wprawna, sama na nich twa-*

Il. 14. Pińsk, katedra. Ornat z haftem, koniec XVI w. Fot. przed 1939 r., Instytut Sztuki PAN.

*rze haftowała jedwabiem z największym temu oddaniem*⁶⁵. Ten nadzwyczaj cenny zespół zachował się w pińskiej katedrze do dzisiaj (il. 14).

Krucyfik z Janowa jest dziełem szczególnym nie tyle ze względu na swoją klasę artystyczną, co na osoby jego twórców, będących nie tylko artystami, ale też pionierami dokumentacji dziedzictwa artystycznego wschodnich terenów Rzeczypospolitej. Zetknięcie się z nim podczas prac inwentaryzacyjnych prowadzonych na Polesiu pozwoliło odczuć związek pomiędzy nami – współczesnymi badaczami dokumentalistami – a Napoleonem Ordą i Heleną Skirmunttową, który czyni nas ich duchowymi dziedzicami.

⁶⁵ Tamże, s. 72.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

ADS – Archiwum Diecezjalne w Siedlcach

ADS 132 D, *Acta visitationis Ecclesiarum Parochialium Decanatus Branscensis et Szeszeviensis in Anno 1737*, k. 165: *Visitatio Ecclesiae Parochialis Janoviensis die prima mensis februarii anno Domini 1738*.

ADS 155 D, *Situs Ecclesiae Ianoviensis in Polesia*, k. 485.

LMAB – Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk (Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka) w Wilnie

LMAB, F. 320–910, *Projekt cyborium zrobiony przez Helenę Skirmuntt dla p. Edwarda Twardowskiego do kościoła w Ochowie*

LVIA – Państwowe Litewskie Archiwum Historyczne (Lietuvos valstybės istorijos archyvas) w Wilnie

LVIA 604-4-5666, Materiały dotyczące remontu kościoła w Janowie, 1900–1903, k. 1–4.

LVIA 694-1-3674, Akta wizytacji 1820, k. 94: *Wizyta całego funduszu kościoła parafialnego janowskiego... 1820*.

LVIA 694-1-3782, Akta wizytacji kościołów dekanatu brzeskiego i kobryńskiego 1830, k. 194–196: *Wizyta kościoła parafialnego janowskiego... 1830*.

LVIA 694-1-642, Akta wizytacji 1828 dekanaty grodzieński, brzeski, kobryński i prużański, k. 240: *Wizyta generalna [...] kościoła parafialnego janowskiego... 1828*.

VUB – Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus Universiteto Biblioteka)

VUB, F4 A 2914, *Kronika kościoła parafialnego w miasteczku Janowie położonego w diecezji wileńskiej gubernii grodzieńskiej powiecie i dekanacie kobryńskim 1849*, k. 1–2v.

LITERATURA

Album widoków historycznych Polski poświęcony rodakom zrysowany z natury przez Napoleona Ordę, lit. A. Misierowicz, wyd. M. Fajans, Warszawa 1882.

Apostoł Polesia. Pińsk myśli i pozyskaniu relikwii św. Andrzeja Boboli, „Kurier Wileński”, 13 marca 1938 r., s. 4.

Apostoł Polesia. W przeddzień kanonizacji, „Ekspres Poranny” (Kielce–Radom), 16 marca 1937 r., s. 5.

Архитектура Беларуси. Энциклапедычны даведнік, Mińsk 1993.

Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, Warszawa 1846.

Bzowski T. [X.T.B.], *Nasze nowe domy*, „Nasze Wiadomości” 1921–1923, nr 6, s. 139.

Czermiński M., *Bł. Andrzej Bobola, jego życie, męczeństwo i kult*, Kraków 1922.

Ікананіс заходняга Лалесся XVI–XIX ст., Мінск 2005.

J.A., *Sprowadzenie relikwii bł. Andrzeja Boboli do Janowa*, „Nasze Wiadomości” 1926, nr 44, s. 143–145.

„Ilustracja Polska”, 6 czerwca 1937 r., s. 568–570.

- Jacyniak A., *Zawiłe drogi relikwii św. Andrzeja Boboli*, „Peregrinus Cracoviensis” 2010, z. 21, s. 87–91.
- Jankauskas V., *Elena Skirmantaitė-Skirmantienė – pirmoji lietuvių skulptorė*, „Vilniaus Dailes Akademijos Darbai – Acta Academiae Artium Vilnensis” 2011, t. 62, s. 9–37.
- Jorsz S., *Historyczne znaczenie misji wschodniej jezuitów w Albertynie*, „Roczniki Teologiczne” 2006, z. 7, s. 147–148.
- Kajsiewicz H., *Mowy przygodne, nekrologi, życiorys Andrzeja Boboli*, Berlin 1870.
- Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie*, cz. 1: *Rysunki Napoleona Ordy*, opr. Z. Kucielska, Z. Tobiaszowa, Warszawa 1975, s. 81, poz. 273.
- Kieniewicz S., *Dereszewicze 1863*, Wrocław 1986.
- Kolendo-Korczak K., *Relacje katolików i unitów na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w świetle inwentarzy kościelnych*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 359–371.
- Komitet przyjęcia relikwii bł. Andrzeja Boboli w Pińsku*, „Głos Narodowy”, 21 kwietnia 1938 r., s. 4
- Komorowski J., *Krzyż Napoleona Ordy*, „Spotkania z Zabytkami” 1995, nr 10, s. 12.
- Komorowski J., *Napoleon Orda – pielgrzym polski*, „Spotkania z Zabytkami” 2007, nr 9, s. 6.
- Kramarz H., *Prasa polska w 1938 roku o kanonizacji i przewozie relikwii św. Andrzeja Boboli z Rzymu do Warszawy (Kultura i religia zdarzeń z podtekstem)*, [w:] *Poleski męczennik czy patron trudnego pojednania? Materiały międzynarodowej konferencji naukowej poświęconej 350. rocznicy śmierci św. Andrzeja Boboli*, red. A.J. Zakrzewski, Brześć–Białystok 2008, s. 91–104.
- „Kurier Czerwony”, 23 maja 1938 r., s. 9.
- Kwiatkowski B., *Apostoł Polesia. Święte życie – święte relikwie – święte miejsce*, Janów Poleski 2014.
- Lewkowska A., Lewkowski J., Walczak W., *Zabytkowe cmentarze na kresach wschodnich drugiej Rzeczypospolitej. Województwo poleskie na obszarze Republiki Białoruś*, Warszawa 2000.
- Mączewska K., *Kościół filialny p.w. Najśw. Marii Panny Królowej Pokoju i dawna misja jezuitcka w Albertynie*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego*, t. 3: *Miasto Słonim*, red. M. Kałamajska-Saeed, Kraków 2013, s. 159–164.
- Michalczyk Z., *Kazimierz Antoszewski i grupa barokowo-klasycystycznych malowideł ściennych na terenie Wielkiego Ks. Lit.*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2011, nr 3–4, s. 479–530.
- Michalczyk Z., *Kościół pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika i kolegium Jezuitów w Pińsku*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Pyramidowicz, Kraków 2016, s. 33–114.
- O. Kurk..., *Tegoroczne uroczystości Zielonościwkowe w Janowie pod znakiem bliskiej kanonizacji bł. Andrzeja Boboli*, „Przewodnik Katolicki” 1937, nr 20, s. 311–312.
- Ołtarz błog. Andrzeja Boboli w kościele OO Jezuitów w Pińsku*, „Dziennik Białostocki”, 13 marca 1938 r., s. 7.

- Omilanowska M., *Architekt Stefan Szyller 1857–1933*, Warszawa 2008.
- Paciuszkiewicz M., *Życie i dzieje kultu św. Andrzeja Boboli*, Ząbki 1998.
- Pińsk czyni starania o relikwie bł. Andrzeja Boboli, „Polska Zbrojna”, 23 marca 1938 r., s. 7.
- Pińsk zabiega o zwrot relikwii błog. Andrzeja Boboli, „Ekspres Poranny” (Kielce–Radom), 17 marca 1938 r., s. 6.
- Polanowska J., *Helena Skirmunttowa, zapomniana rzeźbiarka XIX w.*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2004, nr 1–2, s. 105–126.
- Poplatek J., *Błogosławiony Andrzej Bobola Towarzystwa Jezusowego. Życie – męczeństwo – kult*, Kraków 1936.
- Prószyńska Z., *Kieniewiczówna Jadwiga*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 3, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojed, Wrocław 1979, s. 407.
- Przeniesienie nowicjatu z Kalisza do Pińska*, „Wiadomości z Prowincyj” 1937, nr 6, s. 21
- Rafała Hadziewicza twórcze życie. Katalog wystawy monograficznej*, red. J. Kaczmarczyk, Kielce 2016.
- Ramię Boboli relikwią Pińszczyzny*, „Kurier Czerwony”, 21 kwietnia 1938 r., s. 5.
- Rąkowski G., *Czar Polesia*, Pruszków 2001.
- Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 8: *Województwo poleskie*, Warszawa 1924.
- Skrudlik M., *Bobola – patron Kresów*, „Z Kraju i ze Świata” 1938, nr 15 (10 kwietnia), s. 1
- Spis kościołów i duchowieństwa Diecezji Pińskiej w R.P. 1935*, Pińsk 1934, s. 88.
- W Pińsku powinny spocząć szczątki św. Andrzeja Boboli apostoła Polesia*, „Ekspres Poranny” (Kielce–Radom), 1 kwietnia 1938, s. 7.
- Wróć do nas, Bobolo*, „Słowo Polesia”, 18 kwietnia 1938, s. 3.
- Zaleski B., *Z życia Litwinki 1827–1874. Z listów i notatek*, Poznań 1876.
- Zgliński M., *Forteca i znicz. Nowe kościoły katolickie w województwie poleskim (1921–1939)*, [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 7, red. A. Betlej, A. Markiewicz, Kraków 2012, s. 255–301.
- Zgliński M., *Kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego w Ochowie*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, s. 321–330.
- Гарады і вёскі Беларусі, энцыклапедыя. Брэсцкая вобласць*, t. 1, Mińsk 2006.
- Кулагін А.М., *Каталіцкія храмы Беларусі*, Мінск 2008.

Summary

St. Andrzej Bobola Parish in Janów Poleski – People, History, Relics

Although Janów Poleski was the place of martyrdom of St. Andrzej Bobola, in fact it has never become the place of his worship. The original church was erected after the martyr's death, probably to commemorate the fact. When Andrzej Bobola was canonized in 1938, a number of celebrations were held in

Janów as a tribute to the martyr. The recollection of the town may be an opportunity to present some interesting relics connected with the worship of the Jesuit martyr, such as reliquaries. Besides, several very interesting persons and works of art are associated with the Janów church and parish.

The contemporary brick church was only built in the middle 19th century and functioned incessantly until the end of WWII, when it was desacralized and converted by Soviet authorities. Nearly all the equipment from the church was lost forever. Now, in the modest church, which is the destination of many pilgrimages following the locations associated with St. Andrzej Bobola, we can see a very interesting relic. It is a wooden crucifix made by Napoleon Orda (the cross) and Helena Skirmuntt, who is now a forgotten sculptor and author of works of art, mainly religious ones. It is the only preserved work by the artist; others are only known from photographs included in the album made by her daughter Konstancja. The photos of the works and the memoirs of people related to her show the artist was a patriotic and extraordinary woman.